

Col·lecció Busca-raons, 11
El naufragi de Catalunya

Edicions Sidillà SL

La Bisbal d'Empordà 17100

info@edicionssidilla.cat

www.edicionssidilla.cat

Títol original: *The Wreck of Catalonia. Civil War in Fifteenth Century.*

Oxford University Press

© del text: Alan Ryder 2007

© del pròleg: Flocel Sabaté

© de la traducció: Eva Garcia Pinos

© Il·lustració de la coberta: Montse Mayol

© d'aquesta edició: Edicions Sidillà

Disseny: J. Pujadó

Correcció: Xavier Cortadellas

Primera edició: octubre 2021

Edicions Sidillà és soci protector d'Amics de la Bressola

Aquest llibre s'ha imprès a la Impremta Pagès, d'Anglès

La traducció d'aquest llibre ha rebut una subvenció del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

ISBN: 978-84-122240-9-2

Dipòsit legal: GI 914-2021

Tots els drets reservats. Si voleu fotocopiar parcialment aquest llibre, feu-ho legalment contactant amb CEDRO: 932720445 o cedrocat@cedro.org

ALAN RYDER

El naufragi de Catalunya

La guerra civil catalana del segle XV

Pròleg de Flocel Sabaté
Traducció d'Eva Garcia Pinos

La Bisbal d'Empordà, 2021

Sumari

7	Pròleg. La guerra civil catalana, de Flocel Sabaté
23	El naufragi de Catalunya
25	Prefaci
31	Primera part. S'apropa una tempesta
32	1. Un bell país, ben organitzat
40	2. Tensions en el teixit social
52	3. «Una terra vídua»
72	4. Una pagesia turbulenta
87	5. Agitació a Barcelona: la Busca i la Biga
104	6. Una pagesia expectant
109	7. El triomf de la Busca i la desil·lusió
117	8. La violència d'una aristocràcia urbana i rural
133	9. Catalunya desafiant
145	10. Joan II, un monarca assetjat
182	Segona part. Guerra, civil i estrangera
183	11. Desembeinar les espases
204	12. Catalunya acorralada: Castella en escena
224	13. Diplomàcia, o la guerra per altres mitjans
244	14. El salvador portuguès
278	15. França, <i>in extremis</i>
302	16. Les núpcies castellanes
328	17. Una rebel·lió en ruïnes
350	18. Les terres perdudes
384	Tercera part. Ferran el Catòlic
385	19. El monarca triomfant
409	Bibliografia
420	Índex

La guerra civil catalana

Flocel Sabaté
Catedràtic d'Història Medieval
Universitat de Lleida

Un dels fets més greus que ha trasbalsat la història de Catalunya és la guerra civil catalana, allargada amb tota la seva contundència durant una dècada, de 1462 a 1472. És d'una gran transcendència per les raons que hi menen, per com s'esdevé i, també, per les seves conseqüències. Sorprenentment, la historiografia ha patit greus dificultats per explicar-la, la divulgació no ha subratllat prou la seva importància i, en definitiva, a hores d'ara cal remarcar-ne la significació.

En primer lloc, cal destacar que l'excipient de la guerra és el model polític. Qui representa la sobirania? El rei per la gràcia divina, o els estaments, com a representants de la terra? Aquesta discussió culmina, en forma bèl·lica, l'esquema participatiu i pactista que s'anava imposant a Catalunya des del segle XIV. Certament, la base jurídica i els plantejaments filosòfics i teològics de tots els autors europeus del segle XIII convergien a ressaltar la preeminència de l'anomenat poder del poble, raó per la qual el sobirà no podia ser un autòcrata, sinó que havia de regir la societat concordant els diferents detentors de poder, com eren els diversos estaments i els governs municipals, tots sota la invocació del bé comú d'acord amb l'ètica cristiana. Aquest

obligat acord es cercarà sempre des de les posicions més avantatjoses per a les respectives parts implicades. Per això, a Catalunya destaca el contrast, en el segle XIV, entre la feblesa del sobirà, mancat de jurisdicció i de rendes, i, en canvi, la puixança dels estaments, sobretot dels municipis, afermats en la pròpia representativitat i tractant d'incidir en el guiatge del conjunt del país. Els representants estamentals no dubten a parlar en nom de la «terra», tot plantejant la dualitat entre el rei i la terra. El segle XV culmina aquesta dinàmica. El 1396, arran de la mort sobtada de Joan I, la ciutat de Barcelona, des de la seva pretensió de liderar la terra, encapçala les vies per menar la successió vers el germà del difunt, Martí. El 1410, en morir aquest, els estaments pretenen de nou conduir la successió, i bé que pel camí perden el control de la situació, allò més important, al marge fins i tot de qui fos finalment escollit mitjançant el compromís de Casp, és que «fou lo XI Rey de Aragó e Comte de Barçelona elegit per la terra»¹. I, finalment, el 1461 els estaments imposen al sobirà el marc legal al qual s'ha de sotmetre, definit per l'anomenada Concòrdia de Vilafranca del Penedès, la qual remarca la preeminència de la terra respecte del sobirà, fins al punt que aquest no pot ni tan sols entrar en el país sense permís dels representats de la terra². L'any següent, el rei Joan II la incompleix i entra a Catalunya pel seu compte. Ell diu que pot fer-ho perquè sols Déu està per sobre seu, tal com avala el papa Pius II.³ Els estaments, en canvi, valoren que ha incomplert la

1 Pere Tomic, *Històries e conquestes dels rei d'Aragó e comtes de Barcelona*, Centre d'Estudis Baganesos, Bagà, 1990. P. 260.

2 François Foronda, «Emoción, contrato y constitución. Aproximación a los contratos (pre)constitucionalistas en la Europa de los años 1460 (Sentencia de Medina del Campo, Concordato de Vilafranca del Penedés y Tratado de Saint-Maur-des-Fossés)», *Por política, terror social*, Flocel Sabaté, ed., Pagès editors, Lleida, 2013. P. 211-219.

3 Josep Maria Pou i Martí, «Relacions del Papa Pius II amb Joan II d'Aragó i els catalans», *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'Estudis literaris històrics i lingüístics*, Imprenta Arenas A. G., Barcelona, 1936, vol. 2., P. 379-380.

lleï i, per tant, en cas de no corregir-se, passaran a destituir-lo i a designar un nou rei. En aquests discrepància, comença la guerra civil.

En segon lloc tot això té lloc enmig d'una contundent fragmentació social que està sacsejant les costures de la societat catalana. Al llarg del segle s'han esdevingut nombrosos cicles pestífers (nou fins a 1460) i fretures de gra (cinc en la primera meitat de segle), a més de desordres climàtics i dinou episodis sísmics en els primers tres quarts de segle, destacant el de 1428, catastròfic per a la Garrotxa. És un context apropiat per l'increment de la inflació i dels salaris, l'oscil·lació dels preus del gra a la baixa i la disminució de la paritat en la moneda, força greus atesa la importància de la inversió rendista. Els terratinents (barons, eclesiàstics i burgesos) responen accentuant totes les vies de percepció de rendes, incloent-hi els drets feudals com els mals usos, entre els quals destaca l'emblemàtica remença usual a la Catalunya Vella. S'hi afegeix, encara, la imposició de l'homenatge personal confós amb la servitud per a fiscalitzar els moviments del camperolat, i no deixen d'incrementar-se les taxes de redempció de la remença i capbreuacions fiscalitzadores que cerquen excuses per a reclamar percepcions com els drets d'entrada als qui no disposin de l'escriptura de la possessió del mas. Tot això s'esdevé just quan molts pagesos, beneficiats per la reducció del domini útil i per les concentracions d'explotacions al llarg de les darreres dècades, poden afermar-se com a grup benestant que assumeix obertament reivindicacions que comencen per la millora jurídica que els deslliuri de la servitud. No és d'estranyar, doncs, que el 1448 el rei autoritzi als pagesos a reunir-se en sindicats.

Alhora, el deute públic, molt estressat pel sistema d'endeutament permanent mitjançant censals morts amb què s'ha tractat de donar resposta a les demandes règies al llarg del segle XIV, està ofegant la majoria de les viles i ciutats. Valls ja entra en fallida el 1406, Piera requereix la intervenció reial el 1460 per aturar la bancarrota i Tarragona queda en mans dels creditors des de 1462. Tot això no fa més que incrementar la tensió pròpia de l'interior urbà, sempre tens per les fractures en bàndols i per la resistència de les cúpules superiors a

compartir el govern amb els sectors emergents, i que acaba exigint contundents reformes, com les aplicades a Girona el 1437 i 1445 i la introducció de fórmules insaculatòries, com a Vic, el 1450 i a Girona el 1457. A Barcelona, la contundent divisió entre la conservadora Biga i la reformadora Busca confronta dos models de gestió política i econòmica, que afecten el perfil de Catalunya, en imposar, com finalment apliquen els buscaires en retenir el poder entre 1453 i 1460, el proteccionisme en la navegació, la desvalorització de la moneda i la supressió de càrrecs i la disminució de salaris. La tensió entre les parts va familiaritzant l'animadversió i l'odi. El notari bigaire Safont, en conèixer que a Mallorca els líders de la revolta forana han estat ajusticiats, desitja directament que això succeeixi amb les autoritats municipals de Barcelona, pertanyents a la Busca, tot i tractar-se de conciutadans ben coneguts: «plàcia nostre Senyor Déu que, en breu, vejam fer semblant sentència d'aquells traïdors qui en aquesta ciutat de Barchinona han sucitats los hòmens qui huy se appellen vulgarment los hòmens de la buscha⁴».

En tercer lloc, tot això s'esdevé en una Catalunya caracteritzada per un paisatge humà que contraposa dos radis de difícil encaix: les regions generades per les capitalitats vilatanes, atès que teixeixen les terres del voltant mitjançant l'atracció econòmica i les inversions promogudes sobre aquest espai per les respectives elits urbanes; i les infranquejabilitats jurisdiccionals, que fracturen completament el territori impeditint l'homogeneïtat judicial. D'aquí deriven fórmules municipalistes de solidaritat, com el carreratge i el veïnatge, però sobretot l'ostentació de força per part dels municipis. Tots ells acumulen armes, sobretot de foc, i mobilitzen el sometent precisament per a reclamar a les jurisdiccions contràries els que siguin perseguits per la justícia assentada a la vila o ciutat. Les armes municipals, seguides de saquejos populars, s'evidencien més devastadores que no pas el senyoriu veïns, malgrat que aquests formalment siguin definits com a militars. Per això el sometent de Cervera el 1415 destrueix el

⁴ Jaume Safont, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*, ed. Josep Maria Sans i Travé. Fundació Noguera. Barcelona, 1992. P. 97.

castell i els béns de Ponç d'Oluja com a senyor de l'Oluja Jussana, de la mateixa manera que coetàniament el sagramental de Barcelona arrasa, després de tres dies d'agressió, les collites, la infraestructura i el castell del senyor de Mataró. Al llarg del segle, la contundència de les armes municipals allarga queixes i plets dels barons afectats, però també infon seguretat a les viles i ciutats en la seva dinàmica per la preeminència⁵.

Tot plegat mena a un escenari molt tens, amb postures radicalitzades i actituds carregades de supèrbia. Alfonso de Palència, que s'ho mira des de Castella, indica que els governants bigaires barcelonins estaven tan segurs i cofois de si mateixos que no dubtaven que, en el cas que Déu necessités rebre un consell, només el podria trobar a Barcelona (*illam suam inter omnes horum secuorum prudentiores summi consilii arrogantiam stolidius ostentarunt, divulgantes imprudenter atque impie quod si Deus consilio egeret nusquam preterquam Barchinonae id posset habere*⁶). Sobretot, però, s'escampa l'odi, l'animadversió i la sang. A Barcelona, l'anomenat complot de Sant Mateu, esdevé entre abril i maig de 1462 una excusa magnificada pels bigaires no sols per apartar del poder sinó per eliminar físicament els companys polítics buscaires⁷. La novetat és la facilitat amb què es dicten i apliquen les penes capitals contra personalitats destacades i per motius polítics. De manera ben generalitzada en aquest context de tensió social, es perden les formes processals i les garanties jurídiques: procediments molt ràpids, si cal efectuats en dies festius, condueixen a penes de mort executades amb una inusitada rapidesa. La singularitat dels temps es percep pel sorprenent menyspreu a les

5 Flocel Sabaté, *El sometent a la Catalunya medieval*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 2007. P. 119-120.

6 Alfonso de Palencia, *Gesta Hispaniensi ex Annalibus suorum dierum dollecta*. Ed. Brian Tate, Jeremy Lawrance. Real Academia de la Historia. Madrid, 1999, vol. 2. P. 226 (Decas Ilib. VI. 1).

7 Flocel Sabaté, «Sant Maties, complot de». *Enciclopèdia de Barcelona*. Ramon Alberch, Jesús Giralt, eds. Enciclopèdia Catalana – Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 2006, vol. 4. P. 112.

formes, les garanties i, en definitiva, a les vides alienes. No sols es tracta de procedir contra els adversaris en el govern municipal i l'arena política sinó que es produeixen moltes víctimes colaterals arran d'un clima presidit per la facilitat a rebre la pena de mort. Allò que importa és l'ostentació del poder, amb població ràpidament ajusticiada, com s'aplica a un pagès de Terrassa el 1456, i també l'increment d'acusacions amb tota la intenció d'humiliar els acusats, com l'augment de persones d'elevada posició social que passen a ser ajusticiats per sodomia, amb implicació personal per part del rei escollit pels estaments, coneixedor que amb aquest zel moral i religiós es guanya el favor popular⁸. És el mateix clima social contrari a l'alteritat que representen els jueus o la malfiança vers els conversos, sempre sota sospita de ser cripto jueus perillosos per a la identitat cristiana. Com recull el notari Safont respecte del terrassenc ajusticiat el 1456, tothom copsa que en un altre temps s'hauria procedit més ordenadament: «en altre temps no fora comportada, mas ordenadament li hagueren fet son procés e l'agüeren lexat defensar e après agüeren-lo sentenciat segons sons mèrits o demèrits meresqueren e en die jurí-dich e no pas feriat⁹».

Deu anys de guerra civil, sota aquestes paràmetres, és molt de temps. Hi ha temps per a propiciar contundents ruptures familiars, amb membres del mateix llinatge a cada bàndol, pèrdua de collites arran d'actuacions de tropes, trencament d'infraestructures, desarticulació de sistema productiu, fallida financera (que inclou la bancarrota de la Taula de Canvi de Barcelona el 1468) i, inherentment, ruptura de la prosperitat econòmica. L'economia catalana destacava per la seva presència internacional allargada fins aquest moment. S'exportaven teles a Orient d'on es rebia, en canvi, espècies que després es redistribuïen a Europa, com també el safrà, produït en terres catalanes i molt sol·licitat en una Europa abocada a gustos culinaris

8 Flocel Sabaté, *The death penalty in late-medieval Catalonia. Evidence and significations*. Routledge, Londres – Nova York, 2020. P. 338-355.

9 Safont, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*...P. 95.

dominats per les flaires i les coloracions especiades. Els europeus no deixaran de consumir aquests productes, però les espècies poden ser directament introduïdes per Provença i el safrà pot produir-se igualment a Aragó i València. El desplaçament econòmic, per tant, serà irrecuperable, perquè el buit deixat ha estat ràpidament ocupat per altres proveïdors. Mario del Treppo, el 1972, ja va situar en la guerra civil la veritable davallada econòmica de Catalunya, una situació de difícil retorn. Pròpiament, la guerra trencaria fatalment un curs econòmic expansiu, perllongat des de la presència de la interrelació dels destins de Catalunya i Nàpols sota el Magnànim: *a partir de l'any 1454 el comerç de Catalunya amb l'exterior es troba arreu en expansió i el moviment del port de Barcelona reflecteix fidelment aquest curs positiu i prometedor que només havia d'interrompre, el 1462, l'esclat de la guerra civil.*¹⁰ Anys després, Gaspar Feliu, en recapitular el curs de l'economia catalana baixmedieval, arriba a unes conclusions similars: *«la guerra civil (1462-1472) llevaria la crisis al paroxismo, de manera que el final de la guerra (un compromiso por agotamiento) no supuso la recuperación económica, sino solamente una disminución de la dificultades»*. Els esforços de recuperació a la sortida del segle xv són insuficients com continua Gaspar Feliu: *«recuperación sin embargo insuficiente, que introduciría Cataluña en la Edad Moderna a muchas leguas del perdido esplendor medieval; aunque la decadencia fuese coyuntural, el atraso fue definitivo*¹¹».

A això cal afegir-hi la pèrdua de pes polític. Les Capitulacions de Pedralbes de 1472, que pacten la rendició de Barcelona i, així, la fi de la contesa, respecten bàsicament el model polític i la posició dels principals llinatges malgrat les seves posicions prèvies contra el monarca vencedor¹². De tota manera, la victòria en la llarga guerra no

10 Mario Del Treppo, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*. Curial, Barcelona. 1976. P. 553.

11 Gaspar Feliu, *«La crisis catalana en la baja edad media: estado de la cuestión»*. *Hispania*, LXIV/2-217 (maig-agost, 2004). P. 465.

12 Flocel Sabaté, «Pedralbes, capitulació de». *Enciclopèdia de Barcelona*. Ramon Alberch, Jesús Giralt, eds., Enciclopèdia Catalana – Ajunta-

pot menys que afavorir la figura règia. Destacats juristes remarcaran la posició preminent del monarca en el seu pacte amb el territori i la comunitat política¹³. Coetàniament, autors com el valencià Pere Belluga obertament avantposen la plena potestat del príncep al pacte amb els estaments.¹⁴ En qualsevol cas, el rei podrà consolidar una posició superior si no requereix dels estaments per a finançar-se. Ja Alfons el Magnànim, a mitjan segle, havia aconseguit vies de finançament que evitaven la dependència vers els estaments catalans. Joan II, per a reforçar la seva posició enmig de la contesa bèl·lica, propicia el 1469 el casament del seu fill Ferran amb Isabel de Castella¹⁵. Així, quan Joan II mor el 1479, el seu fill i successor Ferran II ja feia cinc anys que era Ferran V de Castella. Des d'aquesta posició, Ferran el Catòlic gaudeix d'unes vies de finançament que li permeten alliberar-se dels dogalls dels sistemes de la Corona d'Aragó i de les pressions catalanes. Per altra banda, l'aliança entre cultura, llengua i poder reial, que sota el Magnànim havia vertebrat la importància de la cultura catalana en el Mediterrani, ara serà amb naturalitat substituïda per la puixança castellana.¹⁶

La dificultat d'encaix de les institucions de la Corona d'Aragó, i específicament de Catalunya, amb la monarquia hispànica en els

ment de Barcelona. Barcelona, 2006, vol. 3. P. 319.

13 Manuel J. Peláez, *Catalunya després de la guerra civil del segle xv*. Curial, Barcelona, 1981. P. 201-205.

14 Carlos López Rodríguez, «*Tèoria y praxis del contrato político nobiliario en el reino de Valencia. Del interregno a la conquista de Nápoles*». *Du contrat d'alliance au contrat politique. Cultures et sociétés politiques dans la péninsule Ibérique à la fin du Moyen Âge*, François Foronda, Ana Isabel Carrasco Manchado, eds., CNRS – Université de Toulouse-Le Mirail. Tolosa de Llenguadoc, 2007. P. 390-402.

15 Jaume Vicens Vives, *Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo xv*. Urgoiti editors. Pamplona, 2003. P. 323-326.

16 Flocel Sabaté, *Percepció i identificació dels catalans a l'edat mitjana*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona. 2016. P. 97-102.

segles moderns, no deixa de ser la plasmació d'una problemàtica generalitzada a Europa en entrelligar les institucions medievals i els nous estímuls absolutistes,¹⁷ però alhora reflecteixen una realitat de davallada econòmica, pèrdua de vitalitat cultural i desplaçament de protagonisme polític, tots ells elements que han tingut el seu punt d'inflexió en la guerra civil catalana.

Ocupant, així, la guerra civil, una posició tan axial en la història de Catalunya, ha de cridar l'atenció l'escàs pes historiogràfic de què ha gaudit. De fet, inicialment es percebia una clara consciència d'aquesta gran significació, però tot seguit les orientacions historiogràfiques hi imposaren una opacitat que s'ha allargat fins gairebé els nostres dies.

Certament, la Renaixença literària a mitjan segle XIX té molt present la revolta dels catalans contra Joan II, amb un epicentre posat en el conflicte entre pare i fill, és a dir, entre el monarca i el Príncep de Viana. És una de les «leyendas» recollides el 1846 pel jove romàntic Antoni de Bofarull que narra que davant de les ofenses del primer vers el segon, «*el ejército el Rey topó luego con otro ejército que no esperaba, con el de los Catalanes sublevados que intimaban el reconocimiento del príncipe Carlos por primogénito y sucesor*».¹⁸ Josep Pleyán de Porta, el 1878, li dedicà tot un poema de títol ben explícit: *lo motí contra En Joan II*, amb una nítida dedicatòria: «vull cantar una per una les nobles gestes de ma dolça pàtria¹⁹».

Amb una major pretensió històrica, el 1858 Lluís Cutchet dedicà tot un llibre a la guerra civil catalana, sota el títol *Cataluña vindica-*

17 Marie Gaille-Nikodimov, ed., *Le Gouvernement mixte. De l'idéal politique au monstre constitutionnel en Europe (XIIIe-XVIIe siècles)*. Publications de l'Université de Saint-Étienne Jean Monnet. Saint-Étienne, 2005.

18 Antonio de Bofarull y Brocá, *Hazañas y recuerdos de los catalanes o colección de leyendas – Fénix de Cataluña*, Antonio de Bofarull – Narciso Feliu de la Peña, Juan de Oliveres impresor. Barcelona, 1846. P. 120.

19 Josep Borrell, Paquita Sanvicén, *La Renaixença a Lleida. Lluís Roca i Florejachs – Josep Pleyán de Porta*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida, 1998. P. 170-175.

da. No era pas una qüestió menor. Cutchet apreciava que la revolta contra Joan II era la primera de tres grans revolucions dels catalans contra el seu sobirà, perquè en el segle XVII s'aixecaran de nou contra Felip IV i a inicis del XVIII contra Felip V. L'objectiu de Cutchet és deslliurar els catalans de la connotació de rebels i mostrar la noblesa dels seus actes. Per això, la monografia sobre la guerra civil s'entreté sobretot a apreciar els anys previs en què l'actitud dels Trastàmara propiciaria una manca de respecte per les constitucions pròpies del país, que culminarà en la confrontació²⁰.

Víctor Balaguer també compartia l'admiració pel comportament patriòtic dels catalans que no dubtaren a aixecar-se en armes en el segle XV, avantposant la legalitat al rei: *Cataluña declara al rey enemigo de la patria*²¹. La recerca sobre el Príncep de Viana s'estabilitza amb la publicació el 1889, de la biografia que li dedica el francès Georges Desdevises du Dezert. Aquest manté el Príncep de Viana en l'epicentre de la topada però ja adverteix que hi ha al darrera una discrepància entorn al disseny institucional que manté la guerra: «*si los catalanes no se hubiesen sublevado más que para obtener la libertad de don Carlos, la paz se habría restablecido al día siguiente en que éste salió de su prisión. Pero la Generalidad de Cataluña quería obtener del rey más que una excarcelación del príncipe, quería una revisión constitucional que impidiese malentendidos futuros entre ella y el rey*²²».

L'explicació es continuarà mantenint entre la dualitat entre el rei irrespectuós amb el pactisme i els catalans atents a les seves llibertats,

20 Luis Cutchet, *Cataluña vindicada*. Imprenta Nueva de Jaime Jesús y Ramon Villegas. Barcelona, 1858.

21 Víctor Balaguer, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Librería de Salvador Manero. Barcelona, 1862, vol. 3. P. 380.

22 Georges Desdevises du Dezert, *Don Carlos de Aragón, príncipe de Viana. Estudio sobre la España del norte en el siglo XV*. Departamento de Educación y Cultura del Gobierno de Navarra. Pamplona, 1999. P. 375 (versió original: Georges Desdevises du Dezert, *Don Carlos d'Aragon, Prince de Viane. Étude sur l'Espagne du Nord au XVe siècle*. Armanad Colin et Cie. París, 1889).

però, alhora, el tema ha perdut centralitat en entrar al darrer quart del segle XIX. En aquests moments el relat historiogràfic sobre el passat medieval català va atorgant el protagonisme a la conjunció de la monarquia, l'Església i la burgesia, els quals haurien imposat el progrés amb què vèncer un feudalisme sinònim d'opressió imposada pels nobles contra els camperols²³. L'opressió que els senyors feudals imposarien als pagesos altmedievals marcaria tota l'edat mitjana catalana, fins a esclatar en les guerres remences de finals del segle XV, quan el conflicte trobaria solució gràcies a la Sentència de Guadalupe atorgada pel rei Ferran el 1486. La guerra civil, així, queda subsumida dins d'aquesta magnificació del conflicte agrari²⁴.

Al segle XX, Ferran Soldevila, allargassant una historiografia positivista, remarca la gravetat de la guerra civil en si mateixa i per les conseqüències polítiques, socials i econòmiques que comporta, però l'emmarca dins de la manca d'encaix entre la dinastia Trastàmara i les institucions catalanes. Per això hi expressa una explícita acusació contra Joan II, en qui aprecia «una lluita sostinguda contra Catalunya, amb el consegüent empobriment de la corona i del país»²⁵. Jaume Vicens Vives, per la seva part, va incorporant progressivament nous vectors en el seu treball historiogràfic, cosa que li permet anar enriquint els seus primers apropaments a la guerra civil, des de plantejaments polítics, mitjançant incorporar vectors socials i econòmics²⁶. Així ell

23 Flocel Sabaté, «*Constructing and Deconstructing the Medieval Origin of Catalonia*». *Historiography and the Shaping of Regional Identity in Europe. Regions in Clio's Looking Glass*. Dick E. H. De Boer, Luís Adão da Fonseca, Brepols, Turnhout, 2020. P. 263-269.

24 Flocel Sabaté, «*Contadini ostaggi degli storici*». *Agricoltura, lavoro, società. Studi sull' medioevo per Alfio Cortonesi*. Ivana Ait, Anna Esposito, ed., Clueb. Bolònia, 2020. P. 601-616.

25 Ferran Soldevila, *Història de Catalunya*. Editorial Alpha. Barcelona, 1962, vol. 2. P. 775.

26 Imma Muxella, «Jaume Vicens Vives i el pactisme». *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens Vives*. Àngel Casals. Ed., Galerada. Cabrera de Mar, 2010. p. 135-160.

asseleix una visió de conjunt ben apamada sobre el desenvolupament de la guerra civil,²⁷ bé que amb una inclinació a favor del rei i contra els revoltats que no deixa d'entreveure els seus temors vitals vers revoltes populars viscudes per ell mateix entorn de la guerra civil espanyola²⁸.

De tota manera, la significativa aportació de Jaume Vicens Vives en l'estudi del conflicte remença²⁹ contribuï a difondre la guerra civil molt en funció de l'enfrontament agrari i, en general de la perspectiva econòmica. No endebades, l'economia i les tensions socials que se li vinculen assoliren una posició central en la recerca i en la interpretació del passat gràcies precisament als nous vectors aportats per Vicens Vives i, encara més, per les perspectives clarament materialistes injectades per autors com Pierre Vilar. Aquests plantejaments situaven l'epicentre de la tensió social i econòmica en l'anomenada crisi del segle XIV, la qual passava a ocupar un lloc central i vertebrador fins al punt que la guerra civil es podria interpretar com la darrera conseqüència de la crisi econòmica oberta un segle i mig abans. Aquesta visió maximalista, però, difícilment es sostenia quan es contrastava en estudis concrets molt més pendents de la documentació. Per això, abans de cloure el segle XX, Antoni Riera es feia ressò de la pèrdua de pes d'aquestes vies explicatives, cosa que comportava, de fet, revisar la significació i interpretació de la guerra civil catalana. Així, constatava *«el retroceso de las teorías de Jaume Vicens Vives, Pierre Vilar y Claude Carrère sobre la crisis bajomedieval. Un sector cada vez más amplio de los medievalistas, captados por las hipótesis de Mario del*

27 Jaume Vicens Vives, *Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo XV*. Urgoiti editors. Pamplona, 2003. P. 240-306.

28 Flocel Sabaté, «Conflictes agraris i guerra civil a la Catalunya baixmedieval. Realitat i ficció historiogràfica». *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*. Ferriol Soria, Jordi Ferrer. Ed., Fundació Ernest Lluch. Vilassar de Mar, 2007, vol. 2. P. 398.

29 Jaume Vicens Vives, *Historia de los Remensas (en el siglo XV)*. Edicions Vicens Vives. Barcelona, 1978. P. 61-264.

Treppo, tienden a reducir, por lo menos en los ámbitos comercial y financiero, la intensidad y duración del descalabro. A las dificultades de la segunda mitad del siglo XIV y de la primera del XV, parciales y superables, siguieron las correspondientes recuperaciones; la guerra civil catalana fue la causa, no el efecto, del colapso económico que padeció Cataluña en la víspera de la Edad Moderna³⁰.

De fet, més enllà de les visions de conjunt, diversos treballs de recerca anaven advertint, puntualment, de la significació de la guerra civil. D'antuvi la fascinació d'alguns personatges, com Pere de Portugal, l'únic dels tres candidats escollit per la terra per a substituir Joan II que es va desplaçar fins a Catalunya per a defensar el tron rebut, que va ser objecte de les acurades biografies de Martínez Ferrando³¹ i d'una significativa revisió per part de Luis Adão da Fonseca³², a més de diversos treballs de recerca des d'altres perspectives³³. Les aportacions documentals de la cancelleria difongueren precisament, el regnat de Pere de Portugal³⁴ —*Pere IV* segons ell mateix s'anomenava amb pretensió sobre tota la Corona d'Aragó, com ens recordava Jaume Riera en criticar la historiografia oficial que l'ha etiquetat de

30 Antoni Riera Melis, «*La historia medieval en Cataluña*» (1990-1995). *Un balance breve de las últimas investigaciones*. *Anuario de Estudios Medievales*, 27 (1997). P. 515-516.

31 J. Ernest Martínez Ferrando, *Pere de Portugal, 'rei dels catalans' vist a través dels registres de la seva cancelleria*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 1936; *Tragedia del insigne Condestable Don Pedro de Portugal*, CSIC. (Instituto Jerónimo Zurita), Madrid. 1942; *Pere de Portugal, Rei dels Catalans. Esquema biogràfic*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1960.

32 Luis Adão da Fonseca, *O condestável D. Pedro de Portugal*. Instituto Nacional de Investigação Científica. Porto, 1982.

33 Elena Gascón Vera, *Don Pedro, Condestable de Portugal*. Fundación Universitaria Española, Madrid, 1979.

34 Archivo de la Corona de Aragón, *Catálogo de la documentación de la cancellería regia de Pedro de Portugal (1464-1466)*, Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación Nacional. Madrid, 1953.

rei intrús³⁵— i també el seu antecessor, Enric IV de Castella, fins a la seva renúncia al tron del Principat que havia assumit mitjançant lloctinència.³⁶ Per altra banda, diversos estudis d'àmbit local anaven ressaltant la significació de la guerra civil, com posà de relleu Josep Lladonosa en estudiar Manuel de Montsuar³⁷ i la incidència de la guerra en el tens escenari lleidatà³⁸; o Josep Iglésies en ressaltar l'actuació de l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Urrea a costat de Joan II durant la guerra civil³⁹. Un plantejament més desenvolupat i profundit fou assumit per Santiago Sobrequès i Vidal i Jaume Sobrequès i Callicó, el quals, a partir d'efectuar successius estudis concrets, obtingueren una visió bastant completa del conflicte, tot i centrar el seu anàlisi sobretot en les terres gironines⁴⁰, encara completada amb una atenció específica sobre Enric IV de Castella com a senyor de Catalunya⁴¹.

No és fins entrat el segle XXI en què la renovació de perspectives de recerca incita a posar l'accent sobre la significació política de la guerra civil⁴² i a obrir noves perspectives, com l'encaix internacional,

35 Jaume Riera i Sans, «La correcta numeració dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona», *Afers*, 69 (2011), p. 514

36 Jaime Sobrequès Callicó, *Catálogo de la Cancillería de Enrique IV de Castilla, señor del Principado de Cataluña (lugartenencia de Juan de Beaumont, 1462-1464.*, CSIC, Barcelona, 1975.

37 Josep Lladonosa, *Manuel de Montsuar, president de Catalunya (1420-1491)*. Rafael Dalmau Editor. Barcelona, 1962.

38 Josep Lladonosa, *Tragèdia de Llorenç de Montcada i els seus*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1965.

39 Josep Iglésies, *Pere d'Urrea i la guerra de Joan II al Camp de Tarragona*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1964.

40 Santiago Sobrequès i Vidal, Jaume Sobrequès i Callicó, *La guerra civil catalana del segle XV*. Edicions 62. Barcelona, 1976, 2 vols.

41 Jaume Sobrequès i Callicó, *Enric IV de Castella, senyor del Principat de Catalunya*. Rafael Dalmau editor. Barcelona, 1989.

42 Flocel Sabaté, «El poder soberano en la Cataluña bajomedieval: definición y ruptura». *Coup d'État à la fin du Moyen Âge? Aux fondements du*

on la feblesa del sobirà catalanoaragonès no passava desapercebuda per monarques com el francès⁴³. Són indicadors que van incitant cap a tractaments més aprofundits. En aquest sentit, és de destacar que comencen a arribar estudis específics, com la tesi doctoral defensada a la Universitat de Barcelona el 2013, sota la direcció d'Eva Serra, centrada sobre el regnat del tercer monarca escollit per la terra, Renat d'Anjou (1466-1472)⁴⁴.

El buit existent sobre una visió aprofundida de conjunt el va cobrir encertadament Alan Ryder amb el llibre publicat el 2007⁴⁵. Ell mateix, uns anys abans havia mostrat el seu gran coneixement del segle xv a la Corona d'Aragó en dedicar una excel·lent i imprescindible biografia a Alfons el Magnànim⁴⁶.

La transcendència d'un període tan cabdal com fou la guerra civil catalana deixa moltes vies obertes a la recerca, ben acompanyades per nombrosa documentació existent arreu de Catalunya. Aquest camí de futur sols es podrà recórrer a partir d'unes bases fermes com a punt de partida. Aquesta és la funció que escau al llibre d'Alan Ryder, que va resseguint curiosament els fets esdevinguts, ben emmarcats per tal de poder-ne copsar els precedent i les conseqüències. Gràcies a la

pouvoir politique en Europe occidentale. François Foronda, Jean-Philippe Genet, José Manuel Nieto Soria, eds. Casa de Velázquez, Madrid, 2005. P. 509-51.

43 Imma Muxella, «Joan II, Lluís XI i els Comtats: una jugada a tres bandes». *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*. Àngel Casals. Ed. Galerada, Cabrera de Mar, 2009. P. 93-110.

44 Imma Muxella Prat, *La Terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*. Universitat de Barcelona (tesi doctoral). Barcelona, 2013.

45 Alan Ryder, *The Wreck of Catalonia. Civil War in the Fifteenth Century*. Oxford University Press. Oxford, 2007.

46 Alan Ryder, *Alfonso the Magnanimous, King of Aragon, Naples and Sicily, 1396-1458*. Clarendon Press. Oxford, 1980. (Versió castellana: Alan Ryder, *Alfonso el Magnánimo Rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*. Edicions Alfons el Magnànim. IVEI, Valencia, 1992).

seva lectura, els catalans d'avui podran entrar en coneixement dels fets cabdals que sotragaren, des de dintre mateix, la Catalunya de finals del segle xv. Guaitant el passat des del nostre present, podem apreciar la història del país com una concatenació de naufragis, els quals, per una banda, no són pas aliens a les decisions adoptades pels seus dirigents polítics i socials i, per l'altra, deixen cada cop més tocada la línia de flotació —d'existència— del país.

El naufragi de Catalunya

La guerra civil catalana del segle XV

Prefaci

Algú que visiti la regió catalana d'Espanya, de ben segur que avui dia hi trobarà un aire de determinació i prosperitat, una creativitat exuberant i l'orgull d'un poble enèrgic pels seus triomfs. Fa sis-cents anys, el visitant hauria trobat un esperit i una confiança similars al Principat de Catalunya, el nom amb el qual es coneixia llavors el territori: l'activitat del comerç català s'estenia per tot el Mediterrani occidental, la qual cosa conferia al Principat preponderància en aquest conjunt de territoris compost per estats espanyols de la part oriental que es coneixia com a Corona d'Aragó.¹ Al cap d'un segle, el poder i l'esplendor s'haurien esvaït, ja que el comerç es reduiria fins a convertir-se en una ombra d'allò que havia estat i Catalunya seria una província remota de l'imperi de Castella. D'aquesta humiliació se'n van derivar una vegada darrere l'altra conseqüències desastroses —les més memorables durant la revolta cata-

1 Aquest grup d'estats estava format pels regnes d'Aragó, València i Mallorca, el Principat de Catalunya i els comtats del Rosselló i la Cerdanya; més endavant va arribar a comprendre els regnes de Sicília i Sardenya. Aquests estats no compartien institucions o obligacions amb excepció de retre lleialtat a un mateix sobirà.